

6] PRVNÍ SPISOVATEL JE ŽENA

1407 – zavraždění Ludvíka Orleánského

Velcí kronikáři, Enguerrand de Monstrelet, Juvénal des Ursins, Michel Pin- toin, známější jako „řeholník ze Saint-Denis“, který píše latinsky, vyprávějí stejný příběh. Onoho 23. listopadu 1407 byla velká zima. Pařížské ulice byly zavalené sněhem; vozy jezdily po zamrzlé Seině. Ludvík Orleánský, pětatřicetiletý, právě povečeřel u královny Isabeau Bavorské, jež nedávno porodila ve svém domě v ulici Barbette, a vrátil se na mule do svého paláce ve čtvrti Saint-Paul. Bylo pozdě, ale bratra šíleného krále Karla VI. doprovázeli jen dva sluhové – nosiči pochodně, dva panoši na koních a se psem. Ludvík si podle svého zvyku pozpěvoval. Život se na něj usmíval.

Před třemi roky zemřel jeho strýc, burgundský vévoda Filip Smělý a od té doby Ludvík Orleánský vládne Paříži, královně Isabeau a ještě konkrétněji královským pokladnám, z nichž velmi štědře čerpá. Peněz potřebuje Ludvík stále víc a víc. Aby si mohl koupit chráněnce, aby mohl vést přepychový život, financovat své ambice a expedice do Itálie, aby pokryl nesmírné dluhy ze hry, aby udržoval dvůr hezkých žen, umělců, vědců a básníků. Paříž reptá pod obrovskou tíhou berně, ale Ludvík toho nedbá. Jeho nepopularita ho zneklidňuje méně než popularita jeho rivala, nového burgundského vévody Jana Nebojácného.

Když se dá ulicí Vieille-du-Temple, z domu „À l'Image Notre-Dame“ se vynoří několik mužů, obklopí ho a zaútočí na něj meči. Potom zapálí dům, kde se skrývali, a zmizí do noci. Svědci zažehnou pochodně. V bahně ulice objeví mrtvolu Monseigneuru Orleánského s useknutou rukou, hlavu otevřenou dvěma velkými ranami, z nichž vytéká mozek. Nejvyšší pařížský soudce, Guillaume de Tignonville, dá odvézt tělo do nejbližšího kostela Blancs-Man- teaux. Sem přijde vzdát poslední poctu svému zavražděnému bratranci Jan Nebojácný, obličej zbrzděný bolestí. A je to opět Burgundčan, kdo během velkého Ludvíkova pohřbu 24. listopadu v kapli des Célestins drží jeden z rohů pohřební pokrývky na rakev.

Vyšetřování proběhne rychle. Už od 26. listopadu ukazují četná svědectví na to, že se vrahové ukryli v paláci Artois v ulici Mauconseil, několik kroků od kostela Blancs-Manteaux. Palác Artois patří burgundskému vévodovi. Jan Nebojácný v slzách veřejně přizná, že nařídil vraždu: jednal, vysvětluje, na popud dábla. Potom nasedne na koně a obklopen několika ozbrojenými muži dorazí na své statky ve Flandrech, aniž se mu v tom kdokoli odváží zabránit.

Když se krásná Valentina Visconti, vévodkyně milánská, dozví ve svém sídle v Château-Thierry o zavraždění svého manžela, dopřeje si sotva několik chvil nářku a slz. Hned nechá ukryt za hradby Blois své dva starší syny, Karla Orleánského, budoucího básníka, je mu právě třináct let, a Filipa, hraběte de Vertus. U sebe si ponechá jen nejmladšího, Jana z Angoulême, a mladou Karlovu manželku, Isabelu Francouzskou, která je už v osmnácti letech vdovou po anglickém králi Karlu II., jenž zemřel hlady ve vězení, kam ho uvrhl jeho vazal baron Henry z Lancastru. Feudální řád se rozpadá ve zradách a zločinech.

Jakmile jsou děti v bezpečí, pospíchá Valentina Visconti v okázalém smutku do Paříže, aby se domohla práva. Je vyslyšena, utěšena a dostane se jí mnoha krásných slov. Ale potají se už vyjednává o návratu burgundského vévody do Paříže. Tento malý muž, drsný a ošklivý, hrubé mluvy, vzbuzuje strach. Vlastní mocnou armádu, je dědicem bohatého hrabství flanderského a dokázal si najít mnoho spojenců v Paříži, když protestoval proti daňovému útlaku a bláznivým výdajům rodu Orleánských. Panuje obava, aby se nespojil s anglickou korunou, s níž Francie válčí, otevřeně či zastřeně, už sedmdesát let. Zkrátka, státní zájem zvítězí nad hodnotami spravedlnosti rytířského stavu. Jan Burgundský nebude souzen. Jediné, k čemu se uvolí, je přijít požádat o královskou milost.

Vstupuje do Paříže 6. března 1408 v čele osmi set po zuby ozbrojených rytířů a panošů. Měšťané a řemeslníci namačkaní v oknech zdraví vojsko projíždějící koňmo uličkami. „*Oděn v rudém sametu posetém zlatými listy a olemovaném šedou kožešinou*“, Jan Nebojácný, vévoda burgundský, ozbrojený a s pokrytou hlavou, se představí u slavnostní audience ve velkém sále paláce Saint-Paul, kde sídlí král, několik stovek metrů od Bastily, kterou právě nechal postavit. Ale král zde není. Je „*prý nemocný*“, píše ve svém *Deníku* písař Nicolas de Baye. Je v moci šílenství, zavřený ve svých komnatách.

Ostatní *královští*, bratři, zeťové a bratrance, jsou přítomni s výjimkou Orleánských, uvážlivě ukrytých v bezpečí hradeb Blois. Sál je plný ozbrojených mužů patřících k různým rodům. Rada je složena z prelátů, z představitelů univerzity a města. Mistr Jean Petit jde nahoru na tribunu. Je to Normandan z kraje Caux, obratný teolog, zdatný řečník a obávaný polemik. Zkušenosti získal na shromáždění kléru v roce 1406, když, věren politice burgundských vévodů, vedl útok proti avignonskému papeži. Po šest hodin, opíraje se o Písmo a učení církevních otců, bude advokát Jana Nebojácného

rozvíjet tezi zaslíbenou krásné politické budoucnosti: oslavě vraždy tyрана. Jan Burgundský, hřímalá Mistr Petit, zachránil krále a Francii stejným způsobem, jako když archanděl Michael vyhnal Lucifera z ráje. Ludvík Orleánský – kterého Petit důsledně nazývá „*Orleánský zločinec*“ – měl smlouvu s ďáblem, zaklínal se demony Hermanem a Astramonem, z úst jakéhosi zloděje sebral prsten, se kterým si podroboval všechny ženy, i během postní doby; vlastnil kost z ramene oběšence; hodil otrávený prášek do pokrmu určeného králi; rouhaje se hrál v kostky; okrádal lid Paříže a – poslední argument tohoto pomrtného čarodějnického procesu, jenž měl přinést podporu biskupů, – Ludvík Orleánský byl hlavním viníkem schizmatu v církvi, protože podporoval anti-papeže Benedikta XIII., jenž mu slíbil francouzský trůn. Bylo třeba Janovy odvahy a vůle sloužit, opakuje Jean Petit, aby byl učiněn konec této ďábelské Ludvíkově tyranii. Burgundan spravedlivě pomstil krále a lid.

Bezohledný plaidoyer Jeana Petita právníky spíše ohromil než přesvědčil. Jeho *Ospravedlnění monsignora vévody burgundského ve věci smrti a mordu zesnulého vévody orleánského*, které pak bylo rozšiřováno péčí burgundského rodu, bude pranýřováno a odsouzeno Kostnickým koncilem v roce 1414 po intervenci Jeana de Gerson, ctihodného kancléře pařížské univerzity. Ale strašlivý řečník dokázal probudit nepřátelství Paříže vůči „*orleánskému zloději*“, jeho přepychovému životu, jeho družině intelektuálů a galantních žen. Petit dal svou úlisnost a prudkost své výmluvnosti do služeb nejbáznivějších pomluv.

Hned nazítří jsou Janu Nebojácnému doručeny omilostňující listy. Je znovu uveden do královské rady. Dědicům Ludvíka Orleánského jsou odebrány hrabství Dreux a příjmy ze Château-Thierry a Montargis. Chránci a spojenci zesnulého vévody jsou zbaveni svých úřadů. Jan Burgundský triumfuje. Může klidně opustit hlavní město s částí své armády a porazit odbojně měšťany Maastrichtu. Téhož roku, 4. prosince, umírá Valentina, vévodkyně orleánská, ve svých třiceti osmi letech smutkem a ponížením na svém zámku v Blois. Použila své poslední síly a zbytek svého jmění, aby našla mstitele – prodala šperky a nechala roztavit nádobí. Je to čas mrtvých: mladá manželka Karla Orleánského, paní Isabela, umírá při porodu děvčátka několik měsíců po své tchyni.

Je to čas války. Jan Nebojácný, od nynějška vládce Paříže, nabídne pařížským měšťanům místo snížení daní hlavu toho nejbohatšího z nich, Jeana de Montaigu, velmistra královského domu a spojence Orleánských. Burgundan terorizuje Isabeau, ovládá krále, vězňi dauphina. Jeho oddíly mají v držení hradby a jeho policie ulice. Ale jeho bratraci, vévodové de Bourbon a de Berry, opouštějí náhle město. Připojují se v Gienu ke koalici, kterou kolem Karla Orleánského vytvořili vévoda bretaňský a vévoda z Alençonu, hrabě d'Armagnac a hrabě de Clermont. Kupují si vrchního velitele královské armády pana d'Albret. A aby zpečetili úmluvu, nabízejí mladému vdovci Karlovi Orleánskému sňatek s dekou strašného Bernarda d'Armagnac jménem

Bonne. Přisáhá se na evangelia, opravují se pevnosti. Ve jménu šíleného krále, jehož zájmy hodlají hájit, povede rod Armagnaků a Burgundané nelítostnou válku, která potrvá téměř třicet let a vydá francouzskou korunu Anglii.

Když padl v ulici Vieille-du-Temple Ludvík Orleánský do léčky, byla o tom Christine de Pizan okamžitě zpravena. Bydlí nedaleko místa zločinu, v jednom domě ve čtvrti Saint-Paul, několik kroků od královského sídla, mezi Bastilou a Châteletem. Zná dobře protagonisty, vraha i jeho oběť. Přesto mlčí. Ona, která umí poskládat tisíce řádků ve verších a v próze, aby plakala nad zlými časy a neštěstím Francie, nenajde ani slovo, kterým by komentovala smrt toho, komu před pár lety psala: „*Velmi vznešený, ušlechtilý, mocný, plný moudrosti, Orleánský vévoda Ludvík, velmi obávaný.*“ V rytířské tradici je „velmi obávaný“ ceněný kompliment.

Christine zcela jistě chtěla nechat zaznít svůj hlas. Je si jista, že tato vražda vžene zemi do hrůzy a katastrof. Už před několika lety to předvíдалa:

*Kdo nevidí, že svět je čím dál hůře řízený.
[...] Neboť ctností se nedopočítáš
a vědění se nikdy k dobru nepřipočítá,*

píše v roce 1404 svému učiteli a příteli básníku Eustachu Morelovi, řečenému Deschamps, ve veršovaném dopise. Spravedlnost je zneuznávána, rytíři už nepečují o vdovy a sirotky; poslouchají jen svou pýchu, která je vede k natřásání „*pyšných šatů, nepoctivě nabytého bohatství.*“

V roce 1405, dva roky před vraždou, která rozpoutá válku lilí, publikovala Christine alegorický příběh, v němž má odvalu se předvést jako subjekt svého díla: *Christininu varování*. Vypráví, že měla sen, „*podivné znamení.*“ Je v něm vedena obrem, na jehož čele je napsáno slovo „Chaos“. Slyší tam *Nárek Dámy s korunou*, to znamená Francie, „*slavného stromu, nejvyššího a nejvýznamnějšího na světě.*“ Dáma měla velmi dobrého správce, krále Karla V. Po něm dva „*urození draví ptáci*“ – Ludvík Orleánský a Filip Burgundský – z ní vyhnali „*zlaté a půvabné motýlky velké krásy*“ – rádce Karla VI., kteří vládli až do zešílení krále. Ale jeden z urozených ptáků loni zemřel, Filip, „*hrdý a statečný ve svém letu, mírného hlasu, živého a příjemného pohledu, který by bez zaváhání chránil všechny mé cesty a mé řeky před všemi loupeživými a zrádnými ptáky.*“

Od té doby si „*Dáma nařká na své děti.*“ Válčí mezi sebou, zacházejí s ní špatně a tlučou ji. Obličej Dámy je sice velmi krásný, ale ukáže Christine tělo pokryté ranami. Její drahé družky, Ctnosti, byly vyhnány a na „*jejich místo přišly prostopásné ženy špatné pověsti.*“ A Christine jako první ve francouzské literatuře připomíná Danta z Florencie, jehož by bylo lepší doprovodit na jeho cestě do pekla „*než pobývat na tomto dvoře,*“ kde panují nečesti: chtivost se zakřivenými a krvavými prsty jako pařáty ptáka Noha; pýcha, již Christine srovnává s morem, který nadlýmá nemocné smělostí a pohrdáním „*nejen žltými trovy,*

ale i Bohem a jeho církví“; a konečně lakomství, které zkorumpovalo církev a způsobilo velké schizma, tak jako chlípnost zničila rytířstvo a chtivost francouzskou šlechtu. Morální zlo je všude a fyzické zlo bude jeho nezbytným důsledkem.

Francie se svíjí v hrůze a bolesti, ale Christine věští: jeden ze synů se zjeví „jasný jako zářící slunce, neboť bude obýván sluncem spravedlnosti. Udělá to jako Samson, vezme lišky [rozuměj Angličany, kteří jsou, jak každý ví, ryšaví], spojí je za ocasy a mezi ně dá ohnivé pochodně“. Pokud jde o Christine, navzdory zlým skutkům, kterými se provinily děti Francie, bude ji dále, jak to dosvědčuje Dáma s korunou, podporovat „svou loajální láskou a společností, půvabnou prací svých spisů, jíž ještě udělá mnoho radosti mně a mým dětem“.

Nářek rozervané a ponížené Francie končí chválou literární práce Christine. To je i klíč k jejímu mlčení v roce 1406: jsme na křižovatce nové koncepce literárního řemesla a zrození národního citu, jedno i druhé povstává na ruinách rytířství.

Christine de Pizan je náš první literát. Vděčí za to jak své vůli, tak nešťastnému osudu. Narodila se v Benátkách v roce 1364. Jsou jí čtyři roky, když jí její otec Thomas le Pizan — narodil se v Pizzanu, vesnici u Boloně — přivádí s celou rodinou na francouzský dvůr. „Moudrý král Karel V.“ vysvětluje Christine, „dal vyhledat ve všech zemích slavné kleriky, filozofy zběhlé v matematických a spekulativních vědách a povolal je k sobě.“ Na evropském trhu astrologie, nepostradatelné pomocnice panovníků, je Thomas velmi žádaný. Usadí se tedy pohodlně na králově dvoře a už ho neopustí. „Radostný, bohatý a klidný život,“ píše Christine, která vede „bláznivou, zaslepenou a pestrou“ existenci privilegovaných dětí. Když je jí patnáct let, otec jí vybere manžela, Étienna du Castel, notáře a králova sekretáře. Zplodí s ní tři děti a pak umírá v roce 1389 v Beauvais během jedné z „morových ran“ procházejících tímto černým stoletím. Christine má dvacet pět let. Karel V., ochránce jejího otce, zemřel. Je sama, téměř bez peněz, musí vychovávat děti a udržovat „vysoký stav“. Jiné by hledaly nového manžela, Christine žije v bolesti ze ztráty. Z muže, kterého milovala, jí zůstává jen věrnost jeho památce: „Samotinká jsem a samotinká chci zůstat.“

A tak když se ženy jejího věku a jejího původu baví a tančí, ona bojuje. Deset let čelí světu právníků, kleriků, soudců, advokátů, aby unikla úplnému zruinování a zajistila budoucnost svých dětí. Půjčuje si, zastavuje, navštěvuje lichváře, navazuje styky s krajany, lombardskými bankéři. Odolává; ale nemá žádné přijmy. Taky čte, což dosud dělala málo.

A začíná psát, „rýmovat žalozpěvy v slzách nad ztraceným přítelem a zmizelým dobrým životem“. Christininu poczie je boj se smrtí. Smrt jí všechno vzala — „O přisud Smrti, tys mě vydělila“ — její lásku, její mládí, její radost. Poněchala jí jen vzpomínku na štěstí, to znamená i bolest z toho, co už není. Christine odmítá přestat truchlit, přijmout útěšnou amnézii, odmítá zapomnění, odhod, útěchu. Psaní vyrve štěstí krásných let ze spárů smrti. Ale představuje

i mlčení, protože Christine ztratila jedinou bytost, se kterou mohla mluvit. Její poezie čerpá svůj zdroj ve zbytečnosti řeči. „A ty, Smrti, zapiš si mne do své knihy.“

V hodinách své nejhlubší samoty začala Christine de Pizan zaznamenávat formou balad své neštěstí. Ve vybraném prostředí, kde žila, to byl módní žánr. Po velké epoše balad Guillaumea de Machaut, kdy byla báseň úzce spojena s hudbou, přišla neodvratně doba teoretiků a jejich pravidel. Eustache Deschamps, který složil více než tisíc balad na nejrůznější témata, zredigoval rovněž první francouzskou poetiku: *Umění psát a skládat písně, balady, virelais a rondeaux*. Jeho kniha vyšla v roce 1392, první básnické pokusy Christine vznikají o rok později. Je dost možné, že první Christiny kroky byly vedeny pomocí Deschampsových receptů.

Mladá vdova vyrábí balady inspirujíc se konvenčními modely a úspěšnými formami. Z toho se vyvozuje argument proti její upřímnosti: jak je možné sténat, křičet, plakat z hloubi srdce a přitom pracně propracovávat své rýmy na osnově písně? Znamenalo by to nevidět, že Christine de Pizan nepíše svým tělem. Tělo už nemá, to zemřelo s Étiennelem du Castel. Její fyzické tělo i tělo sociální. Na rozdíl od spisovatelů, kteří psali před ní, ale i od jejích současníků může mluvit o sobě, pojmenovat se, dát se do popředí, psát v první osobě, protože to není ona, koho uvádí na scénu, paní Christine, ale spisovatel.

Slova nahrazují zmizelé tělo. „V době, kdy jsi nosila děti ve svém bříše, cítila jsi velkou bolest porodu. Tak chci, aby se z tebe narodily nové knihy, které budou neustále představovat světu tvou památku, před knížaty a na všech místech, tyto knihy přivedeš na svět ze své paměti v radosti a v námaze, v únavě a práci.“ Ve své knize *O nestálosti Štěstěny* použije Christine ještě silnější výraz, aby ohlásila svou metamorfózu:

*Z níž jsem ohromená, ale pocítila jsem
že se ze mě stal opravdový muž.*

*Tedy byla jsem mužem, není to bajka
to osud mě naučil tomu řemeslu.*

Tím, že se naučila řemeslo být mužem, vynalezla Christine povolání člověka literatury – spisovatele, obojí je spojeno: jsou součástí téže metamorfózy. Jen proto, že byla žena, mohla Christine vykonávat spisovatelské řemeslo. Muž by asi byl klerikem či truvérem na dvoře nějakého knížete nebo šlechtice, nebo královským úředníkem, jenž by v určitých hodinách rýmoval pro potěšení svého okolí. Christine nepíše ani pro radost, ani ze záliby: potřebuje vydělat peníze. Nepíše pro nějakého panovníka, k jehož dvoru by náležela; sama musí najít bohaté publikum, které její knihy koupí.

Christine „dělá“ knihy a prodává je. Nespokojí se s opisováním svých básní a sestavováním sbírek, svá díla komponuje pečlivě, nejprve podle

symboliky čísel, pro niž mají lidé její doby velký smysl. Je to *Sto dobrých balad* nebo básně, které uspořádá do formy románu, *Skládání o Růži*, *Skládání o dvou milencích*, *Skládání o malé pastýřce Christine*. Je sama sobě vydavatelkou. Už nediktuje, píše, dohlíží na opisy, na úpravu stránky, na grafickou úpravu věnování, na pečlivou vazbu. Knize teď začíná čas pro oko, dřív to byl čas pro ucho. Světská četba začíná být tichá, hudba přestává být povinným doprovodem textu. Text už neprochází ústy, jelikož není určen pro uši ostatních, a může si dovolit svobodu, kterou mu orální funkce zakazovala. Může se psát to, co se neříká, nastává intimita němeého psaní a čtení.

Panovníci a příslušníci vysoké šlechty, kteří jsou Christininými klienty, nejsou ještě dost kultivovaní, aby si mohli dovolit samotářskou a tichou četbu. Dávají si číst. Ještě o století později si František I. nechá předčítat Rabelaise. Ale začínají si budovat, pro radost očí a pro soukromé potěšení, významné knihovny. Vidět a číst je totéž. Z tradice náboženských iluminovaných rukopisů vznikne bohatá škola světské ilustrace, která vynalézá novou ikonografii, realističtější a přízpůsobenou každému textu. Karel V., Isabeau, Ludvík Orleánský, Jan Nebojácny a hlavně jeho strýc vévoda de Berry, opravdový bibliofil, sbírají knihy a nechávají je zdobit v uměleckých dílnách. Patří k dobrému tónu, aby i bohatí měšťané vlastnili několik krásných exemplářů. Právě pro ně vykonává Christine povolání spisovatele.

Ale trh je malý. A nelitostná rivalita, která rozděluje velké rody, činí výkon literární profese delikátním. Christine se ve svých počátcích opírala o klan vévody Orleánského. Ten je nejmocnější. Je spojencem královny Isabeau a velký mistr umění, rozkoší a slavností, jež se pod záminkou vyléčit Karla VI. z jeho neurastení konají stále častěji. Ludvík je z pohledu Christine hrdina dvorského románu, dokonale elegantní: „*Je krásně rostlý a má velmi dobrou a mírnou tvář, ušlechtilá gesta, bohaté a krásné šaty mu sluší; drží se pěkně na koni, umí se nádherně oblékat pro slavnosti a tanec; příjemně hraje, s dámami se směje a baví velmi přiměřeně. Je to dnes obhájce a útočiště francouzského rytířstva, jehož velmi krásný a vznešený dvůr vede.*“ Je to vysněný adresát Christininých balad, jež jsou ještě prodchnuty dvorskou tradicí a hodnotami. Milostné nářky, rozrušení a stesk, rýmované a ještě poněkud prostou elegancí najdou na rafinovaném orleánském dvoře a na dvoře Isabeau Bavorské své obdivovatele, schopné odměnit po zásluze práci spisovatele. Christine je ostatně neopomene jmenovat ve společnosti nejslavnějších hrdinů starověku a artušovského cyklu. Větší počet zákazníků znamená zajištění její nezávislosti. Christine na rozdíl od Machauta nebo Froissarta nepatří nikomu.

Ale Christine velmi rychle vytuší meze těchto hezkých milostných veršů uvězněných v tematických a rétorických omezeních dvorské poezie. Bere své povolání vážně, pracuje hodně, čte nejlepší autory, staré i moderní, aby si doplnila vzdělání, vytříbila své umění verše, našla nové zdroje. Ale tato poezie se jí zdá čím dál umělejší, vzdálená jejím starostem a trápením, na hony

daleko od historického dramatu, které se jí odehrává před očima. Ti frivolní, domýšliví rytíři, tito hrdinové lásky a odvahy jsou připraveni se vzájemně pozabíjet a rozervat Francii z rozmaru a ziskuchtivosti na kusy.

Ona si troufne. Tato zruinovaná dcera královského astrologa, ta usouzená veršotepkyně lásek těch druhých, bez titulu, bez solidního vzdělání, bez intelektuální, politické nebo církevní opory vytáhne do boje proti pevnosti dvorské lásky, proti *Románu o růži* Guillaumea de Lorris dokončeného mistrem Jeanem de Meung. Od druhé poloviny třináctého století je tento román o osmnácti tisících verších zákonem, zákonem lásky i zákonem morálním a filozofickým. Od metafor, alegorií, často velmi krásných a odvážných, představuje *Román o růži* souhrn klerikálního vědění své doby.

Christine zaútočí na slavné *Umění milovat*, které je, jak říká, jen „*dlouhým dějem*“, komplikovanou a učenou změtí obrazů a názorů, jejichž jediným, nijak chvályhodným účelem je „*oklamat pannu podvodem a lstivostí*“. Dvorská láska napsaná Jeanem de Meung je román nenávisti a hanobení žen. Spočívá na tradičním misogynství kněžského stavu. Rozvíjí rétoriku lži a korupce.

Epištola bohu lásky se bezesporu trefila do citlivého místa, protože významná osobnost, vysoce postavený klerik Jean de Montreuil, bývalý králův tajemník, spjatý s Orleánskými, se rozhodne jí odpovědět v latině učeného humanisty. Jeho obrana *Románu o růži* neobsahuje nic překvapivého: jak může žena posuzovat intelektuální a básnické dílo tak vysoké úrovně? Ale jiný intelektuál, ve své době nejslavnější, Jean de Gerson, kancléř pařížské univerzity, podpoří Christininu argumenty. Spor nabírá na obrátkách. Gonthier Col, ženatý otec rodiny, se zastává svobodných antifeministických mnichů. Christine mu odpoví. Třebaže uznává, že je „*slabá proti tak důvtipným mistrům*“, třebaže vystavuje světu svou „*ženskou nevědomost*“, necouvne. Pošle své texty královně Isabeau a nejvyššímu pařížskému soudci Guillaumovi de Tignonville, aby jí pomohli „*pokračovat v započaté válce proti mocným a silným výrokům*“.

Na dlouhou dobu vymění verše za prózu a cvičení v poezii za naléhavější činnost, za službu vědění a rozumu. Je to vysoce riskantní konverze, i když Gonthier Col, její protivník ve sporu o *Román o růži*, ji prohlásil za „*opatrnou, váženou a učenou slečnu*“. Učená není a ví to. Aby se ospravedlnila nekompetentnost žen, je vzdělání dívek velmi zanedbáváno. Christine tomu neunikla. Proto čte, co může, často z druhé ruky, aniž si je jistá, že všemu rozumí, nevdá: její rozum a představitivost mezery zaplňují. Odvážně se pouští na půdu kleriků. Vydává se na „*cestu dlouhých studií*“.

Už ani nápad zpívat o svých neštěstích nebo o hrdinských činech legendárních rytířů. Teď se obrací k opravdovým rytířům, k rytířům své doby, k bratrům, strýcům, bratrancům a synovcům šileneho krále, kteří mají ve svých rukou osud království. V jejich sporech se nestaví na žádnou stranu. Psala pro Ludvíka Orleánského, napíše pro Filipa Burgundského *Knihu o skutečích a dobrých mravech moudrého krále Karla V.*, pohřební řeč na počest zemřelého krále,

upozornění těm, kteří se rvou o dědictví. Janu Nebojácnému nabídne svou další knihu, *Christininu varování*, kde sama vstupuje na scénu a konverzuje s *Dámou s korunou*, Francií, jež jí vypočítává svá neštěstí. Ještě jasněji dedikuje v roce 1410 své *Nářky nad bédami Francie* pompu milujícímu vévodovi de Berry, který se připojil k táboru Armagnaků. Burgundsko nebo Armagnac, to je jí jedno: jediné, co pro ni má význam, je Francie a mír. Tato žena stvořila profesi literáta, tato dvorní dáma bojuje krok za krokem s kleriky, tato samotářka kárá vládu a panovníky, tato cizinka do naší literatury vnáší národní citění.

Opravdu neříká nic o zavraždění Ludvíka Orleánského burgundským vévodou. Nechce rozsuzovat ony boje dravců trhajících tělo Francie. Ať se ti rytíři z jiné doby mezi sebou pozabíjejí a zmizí, jestliže z toho bude mít prospěch království. Christine de Pizan se rozhoduje mezi oběma tábory, a zatímco běsnění po moci je vrhá proti sobě, ona volí francouzské království, „*nyntí zlomené a žalostně zkormoucené a v nejhorsším nebezpečí*“.

V roce 1429, už dlouho skryta za zdmi opatství v Poissy, přeruší Christine své bolestné mlčení, které si sama uložila. Opěvuje Johanku z Arku, která v Remeši právě korunovala Karla VII.:

*Já, Christine, jsem plakala
jedenáct let zavřená v opatství.
Teď prvně se dávám do smíchu.*

Nazývá Johanku „*rytířem Francie*“, silnějším než Hektor a Achilles.

*Věc je hodna památky,
že Bůh skrze něžnou pannu
nad Francií rozestřel tak velkou milost.*

Umírá o několik dní později.

PRAMENY

CHRISTINE DE PIZAN: *Œuvres poétiques*. Vydání Maurice Roy. 3 svazky. Paris, 1886–1896.

– *Le Débat sur le „Roman de la Rose“*. Vydání Éric Hicks. Paris, Champion 1977.

– *Li Livre des faits et bonnes meurs du Roy Charles V*. Vydání Suzanne Solente. 2 svazky. Paris, Champion 1936 a 1941. Reedice Genève, Slatkine 1977.

– *Ditié de Jehanne d'Arc*. Vydání Angus Kennedy a Kenneth Varty. Oxford, Medium Aevum Monographs 1977.

Jeanne MOULIN: *Christine de Pizan*. Paris, Seghers 1962.

Marie-Josèphe PINET: *Christine de Pisan (1364–1430)*. Paris, Champion 1927. Reedice Genève, Slatkine 1974.

- Journal d'un bourgeois de Paris sous Charles VI et Charles VII.* Vydání A. Mary. Paris, 1929.
Vydání Colette Beaune. Paris, Le Livre de Poche 1990.
- Louis BELLAGUET: *Chronique du religieux de Saint-Denis concernant le règne de Charles VI de 1380 à 1422.* Francouzský překlad Paris, „Collection de documents inédits sur l'Histoire de France“ 1839–1852.
- Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge.* Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1952.
- Pierre CHAMPION: *Vie de Charles d'Orléans.* Paris, Champion 1969.
- Bernard GUÉNÉE: *Un meurtre, une société: l'assassinat du duc d'Orléans, 23 novembre 1407.* Paris, Gallimard 1992.
- Michel MOLLAT DU JOURDIN: *Genèse médiévale de la France moderne.* Paris, Arthaud 1970. Reedice Paris, Éd. du Seuil 1977.

7] PSÁT A TISKNOU: STÁTNÍ ZÁJEM

1470 – z francouzského tiskařského lisu vychází první kniha

Zrod každého vynálezu je poznamenán alespoň dvěma daty. První, někdy neznámé, je to, kdy se poprvé projeví, to druhé je datum jeho sociálního křtu. Mezi oběma, tedy mezi předmětem a jeho užíváním, mohou uběhnout staletí. Marco Polo, cestovatel do neznáma, píše kolem roku 1305 ve své knize *Milion* nadšeně o tom, že jeho čínští hostitelé používají pro své peněžní transakce bankovky. A nevidí přitom, že jsou tištěné.

Tisk existuje v Číně od devátého století. Japonsko tiskne knihy od začátku druhého tisíciletí. Jedná se o ryté měděné desky potírané mastným inkoustem. Kolem roku 1040 používá Pi Cheng pohyblivá písmena z keramiky fixovaná voskem do kovových forem. Ale tato písmena se rychle opotřebovávají a deformují, stejně jako písmena z cínu. Proto se přestávají používat. Od počátku čtrnáctého století se v Asii používají písmena ze dřeva. A padesát let před Gutenbergem slouží v Koreji a v Číně ke skládání textu kovové litery z odolné slitiny. Je možné, že portugalsí mořeplavci přivezli několik takto vytištěných stránek do Lisabonu nebo Janova. Nebo to byli cestovatelé, kteří přijeli do střední Evropy z Číny přes Turkestán a Rusko.

Není důležité vědět, zda Gutenberg, Fust a Schoeffer v Mohuči nebo Waldvogel v Avignonu – nebo někde jinde někdo jiný – „napodobili“ Číňany, nebo zda sami od sebe vynalezli knihtisk tak, že starý recept vylepšovali po léta bádáním ve zlatnictví a v metalurgii, že ostřili svá razidla, hledali slitinu současně dostatečně měkkou, aby se dala vytvarovat do podoby písmen, a dost odolnou, aby ji nerozdrtil lis. Evropský knihtisk byl vynalezen, protože společenská změna se potkala s technickou inovací. Evropa roku 1450 dychtí po písmu.

Je ho třeba pro všemožné účely. Potřebují ho univerzity, kněží, věřící, správci, obchodníci, právníci, úředníci, je vhodný pro radost urozených i pro vzdělávání měšťanů, pro nádherně iluminované texty opisované na pergamen stejně jako pro dílka ve spěchu přepsaná na papír z Vogéz nebo ze Champagne. Slovo a puněť už nestačí.

Možná je to důsledek válek, které už více než století pustoší Evropu; všechna příměří, zrady, smlouvy a spory o následnictví zastírají jejich původ a příčiny. Daná slova, lži, slova vzatá zpět. Na východě se hroutí křesťanská říše pod náporom Turků. Vazby paměti s řeckou kolébkou kultury se rozvolňují. Kde je zákon? Kde je ta správná strana? Kdo je spravedlivý a kdo špatný? Na čí straně je Bůh, existuje-li tolik stran? Lidé by se chtěli opřít o jistotu starého, ale spolehlivé texty jsou vzácné. Mnoho jich zmizelo při požárech klášterů a knihoven. Občas se jich pár objeví – skryté v klenotnicích katedrál, v učeních knihovnách, nebo se náhodou dostaly do rukou obchodníka se sukrem či krčmáře. Kniha se stala vyhledávaným předmětem. A sluší se ji rychle opsat, dřív než zmizí úplně.

V univerzitních a obchodnických městech a v centrech církevní vzdělanosti vzniká celý průmysl opisování. Je třeba rukopisů opsaných levně a v co nejkratší lhůtě. Často na úkor čitelnosti a spolehlivosti. Na pařížské univerzitě, která se přednedávnem znovu stala střediskem křesťanské scholastiky, opisují stovky „spisovatelů“ pod vedením osmdesáti „stálých“ zaměstnanců fakult gotickým písmem, tzv. *frakturou*, svaté texty, texty církevních otců, komentáře, právnícké komentáře. Jinde se přepisují otřesnou kuchyňskou latinou, na níž si Rabelais namastí kapsu, lékařské traktáty. Opisují se romány, breviáře, překlady, zbožné knihy. Obchodníci s knihami a výrobci papíru prosperují. Znamení doby, znamení jiného hladu – mlýny na pšenici se přeměňují v papírny. *Cestopis Jeana de Mandeville*, vyprávěný francouzsky a sestavený v roce 1356 anglickým rytířem, který podává zprávu o svých výpravách – možná imaginárních – až do Indie a Číny, koluje v podobě rukopisných kopií s velkým úspěchem. Zachoval se nám ve dvě stě padesáti exemplářích ve všech evropských jazycích. Knihtisk je vynalezen, protože doba k tomu dozrála.

Evropský typografický průmysl – či knihtiskařství – se zrodil v Mohuči kolem roku 1455. První známé vytištěné dílo, *Mohučský žaltář*, vzniklo 14. října 1457. Je dílem dvou bývalých Gutenbergových společníků, Jeana Fusta, který byl jeho bankéřem, a Pierra Schoeffera, bývalého studenta pařížské univerzity, kterého Gutenberg naučil taje svého řemesla. Dějiny tištěné knihy začínají právníckou a průmyslovou bitvou. Gutenberg umírá v chudobě. Mohučští tiskaři po deset let zárlivě střeží tajemství výroby svých knih. Začínají produkovat a prodávat latinské gramatiky, kalendáře a slavnou *Bibli o 42 rádcích*, z níž se později symbolicky udělá první kniha. Deset let monopolu a technického vylepšování, které jim umožní přejít od knížek a sloupcových obtahů k velkým dílům. Ale počet zasvěcených učňů roste. Taje výroby patric, matric a slitin putují po evropských cestách v chudých zavazadlech německých tiskařských dělníků směrem ke střediskům šíření vzdělanosti.

Děje se to velmi rychle, uvážíme-li překážky oběhu zboží. V roce 1470 uvedou dva členové koleje Sorbonny, Guillaume Fichet a Jean Heynlin, do

provozu první tiskařské lisy, které udržují v chodu tři Němci, rovněž univerzitní studenti, Ulrich Gering, Michel Friburger a Martin Cranz. Vydávají svou první knihu, latinský text, *Dopisy Gasparina de Bergame*, vzor klasického epistolárního umění.

Fichet a Heynlin jsou intelektuálové. Dávají hodiny a sami dál studují teologii. Jejich zájem o knihtiskařství je hlavně pedagogický a literární. Jde jim především o to, aby sestavili a reprodukovali spolehlivé učené texty ve správné, elegantní latině a v snadno čitelné podobě. Jejich boj je už bojem humanismu, návratu k tradici řeckých a latinských vzdělavců, která je pohřbena pod sutinami scholastických glos a beztvareho jazyka. Chtějí zachytit minulost, které hrozí zánik nebo deformace. Fichet a Heynlin sní o Sorbonně jako o intelektuálním centru křesťanstva, kde by se doktrína a církevní učení opíraly o estetický výraz na úrovni svého poselství. Knihotisk se jim zdá být ideálním nositelem tohoto návratu k pramenům. Vynález je strážcem tradice.

Tento vynález představuje konec starých textů deformovaných z nevědomosti, lenosti, spěchu či fantazie opisovačů. Konec těm kopiím kopií, které se překrucují úmyslně či neúmyslně, podle toho, jak text putoval z jedné oblasti do druhé, z kódu jednoho kláštera do druhého, tady zkrácený, jinde rozšířený, doplněný pokoutními glosami, přepsaný nespolehlivým nebo málo čitelným písmem. Pro tiskaře Sorbonny, kteří zřídili svou dílnu přímo v srdci této ctihodné instituce, není knihtisk pouhým nástrojem k rychlé reprodukci díla, je spíše prostředkem, jak zajistit trvalost seriózně sestaveného textu. Dává jim možnost nabídnout kvalitní produkt tradičnímu publiku, které je uvyklé rukopisným kopiím: studentům a jejich učitelům. Pařížské tisky jsou učené, klerikální a elitářské.

Až do odchodu Ficheta do Itálie v roce 1472 se bude sorbonnská tiskárna přísně držet této humanistické linie – bude tisknout Cicerona, Juvenalise a Sallusta, bude se inspirovat římskými edicemi a bude používat výhradně tiskařské litery navržené podle římských písmen, nikoli podle německého písma gotického, přestože bylo bližší obvyklému písmu francouzských opisovačů. Teprve potom se dílna, přestěhovaná do ulice Saint-Jacques pod vývěsním štítem „Soleil d'Or“, opatrně otevře právu, teologii, scholastice a neopustí přitom oblast vzdělávání. A až v roce 1494, kdy Heynlin odejde učit do Tübingenu, dříve než se uchýlí do basilejské kartouzy, se začne podnik Soleil d'Or, vedený Ulrichem Geringem, otvírat širšímu publiku a tisknout misály a jiné náboženské knihy.

Pařížské knihtiskařství je od počátku doplňkem univerzitního prostoru, uzavřené ve svých učených zálibách, dbající o literární výtečnost, jisté si trhem svých učenců a kleriků. Ale velmi rychle, počínaje rokem 1473, se v Lyonu objevuje jiný typ vydavatelství inspirovaný obchodníkem jménem Barthélemy Buyer. Lyon nemá univerzitu, je to město zaslíbené obchodu. Je to prosperující křižovatka mezi Německem a Itálií, mezi l'Île-de-France

a Středomořím. Město prelátů, kultivovaných kanovníků a odvážných, zvědavých velkoobchodníků.

Během svých studií v Paříži Buyer potkal Ficheta a Heynlina. Jakmile se vrátí do Lyonu, použije svůj nemalý kapitál ke zřízení knihtiskařské dílny, jejíž vedení svěří Guillaumovi Le Roy, který pochází z Liège. Buyer se nemůže spokojit s tím, že začne vyrábět tištěné knihy, musí pro ně najít publikum. Jsou to bezpochyby církevní elity rhônského města, ale i muži zákona, lékaři, obchodníci, měšťané. Tiskne modlitební knížky a morální příkázání v modernizované obecné francouzštině, překládá latinská či německá díla přivezená z Basileje nebo Augšpurku, znovu vydává osvědčené tituly dobrodružné a historické literatury. Lyonský trh nestačí uspokojit jeho touhu po zisku, vybuduje tedy síť obchodních partnerů v Avignonu, v Provinci a v Languedoku. Otevírá obchody v Paříži a v Toulouse. Jako subdodavatelé pro něj pracují jiní lyonští tiskaři, kterým dělá bankéře. Vybírá texty pro tisk podle očekávaného zisku. Za několik let nashromáždí jmění a stává se jedním z prvních význačných občanů lyonské buržoazie. Kniha se stala obchodem.

Obchodem mezi intelektuálním řemeslem a průmyslem. Mezi elitou učenců a masou (ještě omezenou) více či méně obratných čtenářů a předčítačů. Mezi duchovním militantismem a ziskem. Tištěná kniha dala svým zrodem vzniknout oběma pólům, které budou od nynějška strukturovat šíření písemností a jež ani rozšíření vzdělání nedokáže zrušit. Jistě, kniha tuto polaritu nevyzněla, ale dala jí tvar, charakteristické rysy a vtiskla je do vědomí čtenářů. Rozmnožování knih však neruší diskriminaci.

Nestačí ani k tomu, aby změnilo povolání spisovatele a literární práce. Mezi rokem 1460 a koncem patnáctého století počet knih, které jsou k dispozici, prudce vzroste. Inventura konstatuje třicet pět tisíc edic čítajících od patnácti do dvaceti milionů exemplářů. Ale jsou to převážně školní učebnice a církevní naučení, udiví nás nízký počet nových děl. Tiskaři, nakladatelé a knihkupci – buď z důvodu vkusu, z přesvědčení, nebo kvůli zisku – dávají přednost starým dílům, kanonickým textům a zaručeným hodnotám. Françoise Villona, který se vytratil z Paříže v roce 1463 a jehož dílo je už hotové a legenda vytvořená, bude tisknout Pierre Levet až o dobré čtvrt století později. *Fraška mistra Pathelina* naproti tomu tiskne v Lyonu od roku 1485 tiskárna Guillaumea Le Roye a do konce století bude pětadvacetkrát reeditována, upravována a imitována. Ale tento velký lidový úspěch je spíše výjimkou. V patnáctém století se z edic všeho druhu nejlépe prodává antologie životů svatých třináctého století, která byla bestsellerem už u opisovačů – *Zlatá legenda* od Jacquesa de Voragine. Knihhtiskařství je *božské umění*: zapsaná řeč přebírá štafetu řeči mluvené. Autoři zde nemají vůbec místo. Žádný čtenář na ně není zvědavý.

Literáti jsou v zákulisí. I když editoři jejich spisy netisknou, využívají jejich dovedností. Jsou korektory v dílnách, dohlížejí na správnost a čistotu jazyka, na věrnost a čtivost překladů. Jako technici rétoriky a skladby se učí

přesnosti. V přímém kontaktu se třemi starověky – řeckým, latinským a křesťanským – zakoušejí zcela novou chuť starého. V dílnách Alda Manuceho v Benátkách, Jeana Amerbacha v Basileji nebo Josse Badeho v Lyonu a pak v Paříži se připravují tyto zasnuby počátku a budoucnosti, kterým od dob Micheletových říkáme *renaissance*.

Rukopis ještě nějakou chvíli odolává. Je krásnější, autentičtější, ruka umělce je na něm znát. Mechanická reprodukce, mnohonásobný exemplář nelichotí vznešenosti, která se živí vzácností. Dílny opisovačů dál přepisují na pergamen krásná, bohatě iluminovaná díla určená králům a urozeným šlechticům. A autoři žijící ještě více z dedikací a ochránců než knihkupci, kteří jim nic neplatí, nemají žádný zájem na popularizaci svých děl.

Bezpochyby je to církev, kdo promění vynález v revoluci. Církev nasedne na koně knihtisku, to znamená vsadí na rozmnožování textů. Jako držitelka největšího podílu vědění a vladařka nad školstvím vidí v typografickém umění téměř zázračný prostředek, jak rozšířit moc svého slova a svůdnost svých obrazů. Díky tištěné knize, věrné a znásobené reprodukcí, bude moci její poselství proniknout do každé diecéze, do každé farnosti: tentýž text, táž doktrína, stejný komentář. Tištěný text, stále totožný, oddaluje stále znovu se rodící hrozbu místních kacířství a jejich náказы. Ve Francii, v Německu, v Itálii, v Anglii a ve Španělsku se knihtisk rozvíjí a industrializuje díky záplavě církevních objednávek breviářů, misálů – které se věnují novomanželům v den jejich svatby –, životů svatých, biblí a modlitebních knížek. Dílny opisovačů přicházejí o objednávky, jsou příliš pomalé a drahé, proto berou zavděk luxusní produkcí.

Ale rozmnožování knih se neděje podle vysněného záměru: vydat omezený počet pečlivě zkontrolovaných textů a dát je k dispozici všem. Trh a obtíže oběhu zboží v Evropě patnáctého století si vynutí jiné schéma: hodně titulů vydaných v omezeném počtu exemplářů. Navzdory výměnám, obchodním partnerům, pobočkám, navzdory podnikavosti nakladatelů a knihkupců zůstává trh jejich knih, pokud nejde o mimořádné objednávky, malý. Tisíc exemplářů jednoho titulu je velký úspěch, dva tisíce triumf, který konkurenti neopomenou plagovat, více či méně přesně. Aby udrželi své dílny v chodu, zúročili své investice a udrželi při životě své distribuční sítě, jsou nakladatelští průmyslníci nuceni – podle stále užívaného receptu – znásobit počet titulů. Rukopisů, které by byly snadno dostupné a s jistotou se prodaly, se začíná nedostávat. Trh potřebuje čerstvé rukopisy, nová díla v místním jazyce. V rozmluvách humanistických intelektuálů, kteří se scházejí kolem tiskařských lisů, v knihovnách, kam se od nynějška soustřeďují nejvzácnější výplody antické filozofie a literatury, kvasí nové myšlenky. A je docela možné, že to bylo okouzlené objevení Itálie oddílů Karla VIII., literární srovnání papežského Říma a Říma císařů, které, pokud jde o katolický model civilizace, vyvolává otázky a pochyby.

Knihotiskařství, pojaté jako nejmocnější nositel římské ortodoxie, se za několik let stane nejcenějším pomocníkem evangelického humanismu a luteránského kacířství. U zrodu každé důležité epizody reformace je tištěný papír, počínaje 31. říjnem 1517, kdy Martin Luther vyvěsil na dveře augustiniánského kostela ve Wittenbergu svých 95 požadavků. Luther se opírá o moc a rozptýlenost německého knihtisku, o náboženskou radikalizaci dílen typografů a korektorů. Luteránská reformace postupuje od knihy ke knize lemující cesty obchodníků s těmito díly. Luthera, stejně jako masovou literaturu, stvořil knihtisk. Jeho překlady Starého a Nového zákona se rozšíří ve více než milionu exemplářů během první poloviny šestnáctého století; bude jich ještě víc v polovině druhé.

Kniha přišla o iluzi své nevinnosti. Žila v kamenném klidu vyrytých písmen, vstupuje do historie jako aktér. Rozmnožování nevytváří její smysl, ale socializuje ji. To, že první obětí tohoto nového stavu literatury je nakladatel-tiskař – spíše než spisovatel –, vyznačuje dobře hranice, které jsou od této chvíle stanoveny mezi knihami a mocí.

Étienne Dolet je prehlivý vzdělanec. Narodil se v roce 1509 v Orléansu. Ve dvanácti letech už studuje v Paříži, jako sedmnáctiletý odjíždí do Padovy, kde je kypění filozofických, filologických a lékařských debat mnohem životadárnější než na Sorbonně. Pak se s ním znovu setkáváme v Toulouse, ve vězení. V hlavním městě Svaté inkvizice pronesl dva projevy – proti bigotnosti, ale také proti Erasmovi –, oba jsou považovány za nevhodné. Má však vlivné přátele v dobré humanistické společnosti a ti ho odtud dostanou.

Další tříměsíční vězení ho čeká v Lyonu v roce 1536. Dolet zabil během rvačky malíře jménem Compaing. Aby se obhájil, odebere se do Paříže. Markéta Navarrská ho omilostní. Na oslavu jeho osvobození uspořádají přátelé velký banket. Potkáme tam Rabelaise, Marota, jsou tam Budé, Boysonné, výkvet nové vzdělané elity.

V roce 1538 získá Étienne Dolet, který se vyučil řemeslu ve slavných dílnách Sébastiena Grypha, královské privilegium tiskaře. Provozuje je v Lyonu. Jeho prehlivá a vášnivá povaha, jeho přísný humanistický militantismus však proti němu popudí většinu kolegů. V roce 1542 vydává spis *Cato christianus*, považovaný za málo ortodoxní, a Dolet je proto znovu uvězněn na patnáct měsíců. Což je mnohem víc než za vraždu. Od té chvíle ho sleduje inkvizice i lyonští doktoři teologie. Otevřeně je vyzývá: „Zůstanu i nadále přesvědčen, že všechny knihy, které neporušují čest a Boží slávu, mají být spíše přijaty než odvrženy.“

V lednu 1544 ho soudí v Lyonu, pak v Paříži a je odsouzen k smrti „kvůli rouhání a vzpouře a vystavování zakázaných a prokletých knih“. Tentokrát uprchne. Utíká do Piemontu. Jeho knihy jsou spáleny na prostranství před Notre-Dame. Do Francie se vrací s italskou armádou; je zatčen v Troyes. Je to jeho poslední proces, poslední vězení. Vyjde odtud, už jen aby byl upálen se svými posledními publikacemi v srpnu 1546 na náměstí Maubert.

Během procesu Doletovi vyčítali jeho vlastní knihy, jeho vzrušenou obhajobu Ciceronovy klasické latiny, jeho obrovské *Commentarii* o jazyce, hudbě a filozofii. Tato velmi učená a velmi polemická díla, napsaná dokonalým jazykem, ale latinsky, mohou nadchnout nebo pohoršit jen hrstku vzdělanců. Sami soudci jim příliš nerozumějí. Naproti tomu za zločin nedůtklivého tiskaře nepovažují několik francouzských textů, které vydal s vyzývavou neopatrností. Jsou to jeho překlady Platóna, *Opuscules* a evangelické *Žalmy* přítele Clémenta Marota, Olivétanova *Francouzská bible*, Erasmův překlad *Křesťanského rytíře*. Dolet přešel z obrany a oslavy krásného latinského jazyka k propagaci evangelia ve francouzštině. „*Nechci sloužit jen literatuře a jazyku,*“ napíše, „*chci prospívat veřejnému blahu, životu obce, [šířit] všechna malá rozkošná pojednání, nezbytná pro křesťanskou duši, všechno, co shledám vhodným pro křesťanské vzdělávání a povznášení naší víry.*“ Z těchto důvodů pořídil v roce 1542 nové, necenzurované vydání Rabelaisova *Gargantuy*, a tím vydal autora – který mu to neodpustí – mrzutostem s cenzurou.

Knihtiskařství vynalezlo cenzuru, a to hned dvakrát. Prvně pouhou technickou hrou své moci. Tím, že vytlačilo rukopisné opisování, uvrhlo do zapomnění všechny texty, které se nezdály být hodny typografické reprodukce. Nakladatelé období 1460–1520 vyloučili z minulosti literatury a z evropského myšlení všechno, co neodpovídalo jejich vkusu a vkusu jejich malého publika. Tisíce rukopisů na staletí usnuly nebo zcela zmizely, protože byly vyloučeny z typografického výběru. Rozšíření tištěné knihy způsobilo zavržení velkého množství knih. Podobný jev se právě odehrává před našima očima přechodem z vinylových desek na digitální disk. Jedna generace producentů rozhodla, co by mělo být zachováno z minulosti nahrané hudby a co by mělo být zapomenuto.

Zakazování textů považovaných za odporující dobrému spravování státu nebo církevním pravdám pochopitelně nečekalo na konec patnáctého století, aby se uplatnilo, někdy i s pomocí uznávaných autorů. Platón, jehož učitel byl odsouzen k vypití bolehlavu, neřádá ve své *Republice* nic menšího, než aby byli v obci zakázáni básníci a autoři bajek, tito podněcovatelé nepořádku. Ale až do vynálezu knihtisku zůstává nevěle autorit vůči písemnostem sporadická, daná okolnostmi, zkrátka neškodná. Tu a tam je spálen nějaký rukopis, který se jinde opisuje beztrestně, nepohodlný autor je poslán do exilu, odsuzují se některá tvrzení, hřímá se, exkomunikuje se. Ale tyto záležitosti se odehrávají v uzavřené společnosti.

Knihtisk změní základní konstelaci: z cenzury se stává instituce. Požadavek humanistů, pak kazatelů evangelia na svobodné zkoumání, tedy na kritikou četbu, udělá z knihy srdce náboženského odporu. Kontrola knihtisku a distribuce děl se stává státní záležitostí. Je zřízena knižní policie, která má za úkol nechat zmizet „špatná díla“ a pronásledovat ty, kteří je rozšiřují. V roce 1563 vydává francouzský král nařízení, podle něhož nemůže být žádná

kniha vytištěna bez královského privilegia registrovaného kancléřstvím. Privilegium je vydáno jen na základě rozhodnutí komise cenzorů vybraných z doktorů Sorbonny. Což vůbec neomezuje výkon místní cenzury – na úrovni soudních dvorů, biskupů, univerzit, Říma.

Sotva je knihtisk zaveden a začíná vzkvétat, vystavil knihu střetu s mocí, takže musí často zvolit ilegalitu. Zrod knihy znamená i to, že občas musí zmizet z kulturní scény. Některá díla, vhodná k tomu, aby byla rozmnožena a šířena v tisících exemplářů v několika dnech, existují už jen díky tajnému vytištění, pašeráckým cestám, prodeji pod rukou, úřednickému spiklenectví.

S knihou to bylo jako dnes s drogami: některé jsou povolené, jiné zakázané. Představit si detektivku o knize by bylo snadné. Viděli bychom tam bohaté pařížské tiskaře, jak ve dne pomáhají policejním raziím v dílnách svých kolegů a rivalů a jak v noci zhotovují zásilky zakázaných knih. Viděli bychom tam úředníky ministerstva vnitra, a dokonce státníky, jak se v soukromí těší z děl, která veřejně odsoudili; intelektuály z dobré společnosti, jak se stýkají s pochybným světem pokoutních prodavačů, pašeráků a jejich finančníků; zkorumpované policisty, krvavé vyřizování účtů, stovky exemplářů *Gargantuy* hozených do Rhôny během honičky mezi jízdním četnictvem a povozem pašeráků. Viděli bychom mezinárodní spolky, malinká hrabství prosperující díky tisku děl jinde zakázaných; velký počet odsouzených do doživotního vězení, na galeje; exulanty, zruinované skvělé tiskárny, jiné, které přežívají v mizerných podmínkách.

Spisovatelé by zde hráli jen druhotnou roli. Jistě, jsou původci domnělého jedu, pěstitelé drogy. Čas od času se na ně udeří, když se neopatrně objeví na scéně příliš okázale. Ale je to proto, že se pokoušejí vystoupit ze své sociální role a ze svého ontologického statusu: spisovatelé nejsou vlastníky knih. Jak by mohli být? Nic neprodávají. Svěřují své rukopisy tiskařům a ti se postarají, často za odměnu, aby díky jejich zázračným strojům existovaly. Nejkrásnější, nejpečlivěji vytištěné exempláře těchto děl si autor, doufá-li v nějaký zisk, od tiskaře vezme – pokud je nekoupí. Na své náklady je nechá svázat, může požádat nějakého umělce, aby je vylepšil několika rytinami, a dedikuje je vysoce postaveným osobnostem, od nichž očekává ochranu a odměnu. Často spisovatel přímo patří nějakému okruhu čtenářů nebo dvoru nějakého šlechtice či vlivného člověka. Autor je vyloučen z ekonomického oběhu knihy, je proto pouhým podílníkem na prospěchu, který přináší.

Nemá na knihu žádné právo. Nemá právo ani na své jméno – to je často skryté pod pseudonymem, nebo prostě není uvedeno. Najít autora je pro policii mnohem obtížnější a méně důležité než zničit knihu a potrestat ty, kteří jí dali existenci. A pak, tiskař a knihkupci patří přinejlepším k měšťské buržoazii; ještě běžněji k proletariátu na hranici podsvětí. Za spisovatelem stojí jejich mocní ochránci z řad světské a církevní aristokracie. Tyto záležitosti se vyřizují na vrcholné úrovni a diskrétně. Podřízená nebo služebná pozice zaruču-

je spisovatelům relativní beztrestnost. Nejedvážnější z nich se odváží vyzkoušet její limity. Náboženská válka, která se ohlašuje spolu s civilizací tištěného textu, jim k tomu dá příležitost.

PRAMENY

- Lucien FEBVRE – Henri-Jean MARTIN: *L'Apparition du livre*. Paris, Albin Michel 1958.
- Roger CHARTIER – Henri-Jean MARTIN (eds.): *Histoire de l'édition française*. Díl I: *Le Livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVIIe siècle*. Paris, Promodis 1982. Reedice Paris, Promodis-Fayard 1990.
- Henri-Jean MARTIN: *Histoire et pouvoirs de l'écrit*. Paris, Librairies académiques Perrin 1988.
- Roger CHARTIER: *Les usages de l'imprimé*. Paris, Fayard 1987.
- Lucien FEBVRE: *Un destin, Martin Luther*. Paris, PUF 1957.
- Nathanaël WEISS: *La Chambre ardente. Étude sur la liberté de conscience en France sous François Ier et Henri II*. Paris, 1889. Reedice Genève, Slatkine 1970.
- Marie PELLECHET: *Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de France*. Paris, 1897–1909. Reedice Nendeln (Liechtenstein), Kraus 1969–1970.
- Guy BECHTEL: *Gutenberg et l'invention de l'imprimerie*. Paris, Fayard 1992.
- Maurice AUDIN: *Histoire de l'imprimerie. Radioscopie d'une ère: de Gutenberg à l'informatique*. Paris, Picard 1972.
- Paul CHAUVET: *Les Ouvriers du livre en France, des origines à la Révolution de 1789*. Paris, PUF 1959.
- Gabriel-André PÉROUSE (ed.): *Études sur Étienne Dolet*. Genève, Droz 1993.
- Guillaume COLLETET: *Vie d'Étienne Dolet*. Genève, Droz 1992.